

М. Й. СИДОРЕНКО. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

На основі загальнотеоретичних положень висвітлюються питання розмежування понять «кримінальне законодавство» і «кримінальне право», визначаються підходи щодо формування принципів правової системи України та системи галузевих принципів кримінального законодавства і права, формулюється визначення їх понять.

Ключові слова: кримінальне законодавство, принципи правової системи України, принципи кримінального законодавства.

На основании общетеоретических положений освещаются вопросы разграничения понятий «уголовное законодательство» и «уголовное право», определяются подходы относительно формирования принципов правовой системы Украины и системы отраслевых принципов уголовного законодательства и права, формулируются определения их понятий.

Ключевые слова: уголовное законодательство, принципы правовой системы Украины, принципы уголовного законодательства.

On the basis of general theoretical statements the author addresses the issue of distinguishing criminal legislation from criminal law, finds approaches to defining principles of the law system of Ukraine and the system of branch principles of criminal legislation, formulates the definitions.

Key words: criminal legislation, principles of the law system of Ukraine, principles of criminal legislation

У теорії кримінального права значне місце займає проблема принципів. Найжвавіша дискусія по цій проблемі відбулася в 90-ті роки минулого сторіччя, в якій активну участь приймали такі вчені як: С.С. Алексеев, А.М. Колодій, Л.В. Головкин, С.Г. Келіна, Т.В. Кленова, С.А. Колосов, Коржанський М.Й., Н.М. Кропачев, В.Н. Кудрявцев, І.А. Кузнецов, В.В. Мальцев, В.О. Навроцкий, П.А. Фефелов і ін. Нині окреслено тематикою займаються науковці: В.А. Гацелюк, В.К. Гришук, М.Й. Коржанський, А.Е. Скакун і ін.

Не зважаючи на достатній відрізок часу та наявність значного обсягу досліджень, в теорії кримінального права так і не досягнуто чітких наукових результатів (а той залишено без уваги) вирішення низки питань щодо конкретного змісту принципів кримінального права та їх переліку. Наприклад, і в сучасній навчальній літературі¹ використовується запропонований ще кілька десятиріч тому перелік принципів кримінального права² при наявності інших варіантів вирішення цієї проблеми³. Хоча в науковій літературі і висловлювались критичні зауваження на адресу відомих російських вчених М.Л. Якуби і В.В. Мальцева⁴, які отожднюють принципи кримінального права і принципи кримінального законодавства⁵, але і сам автор критики і інші науковці ніякого розмежування між самостійними поняттями «кримінальне законодавство» і «кримінальне право» не проводять.

На нашу думку, такий стан справ у цій галузі права можна пояснити наступними (в тому числі і опосередкованими) обставинами:

1. Низька загальнотеоретична правова підготовка (на що вкрай неприємно

© СИДОРЕНКО Микола Йосипович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

вказувати) науковців, які спеціалізуються в теорії кримінального права.

2. Наука Загальна теорія держави і права (надалі – ТДП) ще не в повній мірі відповідає своєму призначенню по відношенню до галузевих юридичних наук.

Перш за все щодо зазначеної нами низької загальнотеоретичної правової підготовки науковців, які спеціалізуються на теорії кримінального права, ця проблема потребує самостійного розгляду, що неможливо зробити у рамках даної статті. Тому зважаючи на те, що автор уже розглядав питання про необхідність підвищення професійності підготовки юристів (включаючи і науковців) шляхом вдосконалення підготовки магістрів і аспірантів на базі викладання навчального курсу «Актуальні проблеми теорії держави і права», дозволимо собі відіслати зацікавлених до відповідної публікації⁶.

Щодо другої зазначеної нами причини, на наш погляд, доцільно хоча бифрагментарно нагадати і окреслити місце і роль науки ТДП у системі юридичних наук. За досить усталеною в теорії права схемою вважається, що ТДП по відношенню до галузевих юридичних наук є наукою узагальнювальною, що має керівне, направляюче, методологічне значення при розробці спеціальних проблем, які складають предмет галузевих юридичних наук. Тому за своїм призначенням ТДП, спираючись на досягнення галузевих юридичних наук, покликана узагальнювати, синтезувати і систематизувати їх висновки⁷. Для досягнення поставленої нами мети, необхідно, на наш погляд, пригадати деякі загальноновизнані в теорії права положення.

I. Перш за все доречно нагадати, що в юридичній науці України виокремлено дві самостійні правові категорії: «система права» і «система законодавства». Для з'ясування їх змісту візьмемо за основу таке узагальнене їх визначення⁸: *система права* – це історично створена, об'єктивно зумовлена внутрішня організація і структура права певної держави, яка поділяється на визначені елементи. Такими елементами є: норма права (нормативно-правовий припис); інститут права; підгалузь права; галузь права; міжгалузевий комплекс права. *Система законодавства* – це зовнішня побудова сукупності законів і підзаконних нормативно-правових актів, які виражають зміст правових норм, принципів, декларацій і спрямована на регулювання неоднорідної сукупності суспільних відносин. Ці дві правові категорії розрізняють за такими ознаками:

1) первинним елементом системи права є норма права, а системи законодавства – нормативний акт;

2) система законодавства є ширшим поняттям, ніж система права, оскільки перша включає до свого змісту як норми права, так і правові поняття, завдання, цілі і мотиви прийняття нормативних актів, програмні положення, декларації, що не входять до системи права;

3) система законодавства не збігається з галузями й інститутами системи права, оскільки охоплює норми різних галузей права і задовольняє потреби як державного управління, так і громадянського суспільства.

II. Оскільки в науковій і навчальній літературі не розмежовуються два самостійні поняття «кримінальне право» і «кримінальне законодавство», є необхідність розглянути їх зміст.

У загальнотеоретичному розумінні кримінальне право – це самостійна матеріальна галузь права. У відповідності до положень кримінально-правової і навчальної літератури кримінальне право ототожнюється з Кримінальним кодексом і поділяється на Загальну і Особливу частини. При цьому норми Загальної

частини встановлюють підстави і межі кримінальної відповідальності і застосування покарання, а Особливої – конкретні види злочинів і конкретні межі покарання⁹. З цього логічно зробити висновок, що *предметом* кримінального права є *суспільні відносини*, які встановлюють підстави і межі кримінальної відповідальності та застосування покарання за вчинення злочину. Тому є правильним твердження про те, що ця сфера суспільних відносин регулюється лише правовими нормами Кримінального кодексу.

А що являє собою Кримінальний кодекс? Це нормативно-правовий акт, затверджений одним із видів законів (ТДП встановлює такі види законів: Конституція України, конституційні закони, органічні закони, кодекси, звичайні (поточні) закони). Отже, виходить, що законодавчою основою кримінального права є не кримінальне законодавство в цілому, як це стверджується в кримінально-правовій науці, а лише *один нормативно-правовий акт*. І яким би він не був важливим і необхідним для суспільства, його необхідно розглядати в юридичному розумінні як один конкретний кримінальний нормативно-правовий акт.

Кримінальне законодавство, на відміну від кримінального права, – це сукупність нормативно-правових актів. Перш ніж розглядати їх видову і змістовну характеристику, зазначимо таке. Не підлягає ніякому сумніву той факт, що матеріальні правові норми кримінального права (Кримінального кодексу) не можуть реалізуватися самі по собі. Вони реалізуються лише в процесі їх застосування через відповідні процесуальні норми¹⁰. Такі норми права кодифіковані у самостійній галузі процесуального права, тобто у Кримінально-процесуальному кодексі України, який і є складовою частиною кримінального законодавства. Ще одним кодифікованим нормативно-правовим актом є Кримінально-виконавчий кодекс України, який також є складовою частиною кримінального законодавства. Як свідчить практика застосування норм кримінального права, для ефективного досягнення передбачуваного в них результату, норм кримінально-процесуального кодексу ще недостатньо. Окрім зазначених кодифікованих нормативно-правових актів до системи кримінального законодавства необхідно віднести ряд інших відповідних законів, а також низку підзаконних нормативно-правових актів (статутів, положень, інструкцій, наказів і т. ін.), а також міжнародно-правових актів. Підтвердженням цього висновку будуть, наприклад, положення Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України, в розділі XIX якого наочно продемонстровано, що для індивідуалізації і класифікації того чи іншого військового злочину необхідно залучити ряд положень, які передбачені саме в підзаконних нормативно-правових та міжнародно-правових актах¹¹.

На підставі вищезазначеного можна дійти однозначного висновку: по-перше, поняття «кримінальне право» і «кримінальне законодавство» є самостійними і ототожнювати їх, як це розповсюджено в науковій і навчальній юридичній літературі, не можна; по-друге, перше поняття є значно вужчим за друге; по-третє, логічним видається і той факт, що *не підлягають ототожненню принципи кримінального права і кримінального законодавства*, так як другі є більш загальними щодо перших.

III. На нашу думку, з урахуванням вищезазначеного є вагомим підстави трохи по-іншому подивитися перш за все на систему принципів права в цілому, оскільки і на сьогоднішній день в науковому обігу¹² використовується давнішня пропозиція С.С. Алексєєва і О.І. Денисова класифікувати принципи права на: загально-правові, міжгалузеві, галузеві, принципи правових інститутів¹³. До цієї пропозиції нас спонукало декілька обставин. Зокрема, в сучасних наукових розробках

набрала поширеного розповсюдження тенденція виводити загальноправові принципи не тільки з Конституції України, а й з всесвітньовідомих, фундаментальних міжнародних юридичних актів про захист і забезпечення прав людини та співвідношення держави і особи, а також ратифікованих міжнародних договорів. Другою обставиною є спроби окремих вчених¹⁴ такі види загальноправових принципів як демократизм, законність, гуманізм і справедливість вважати не правовими принципами, а суспільно-філософськими категоріями. Окрім цього необхідно взяти до уваги і той факт, що сучасне суспільство живе не просто у віртуальному правовому режимі, а саме в регулятивно-нормативному режимі. Саме наявність таких обставин і надає нам підстави поставити питання про необхідність на внутрішньодержавному рівні замінити назву поняття «загальноправові принципи» на запропоновану в навчальній літературі назву «загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права», які класифіковані на принципи: гуманізму, демократизму, справедливості, свободи, рівності¹⁵, але дещо з наданням їм філософсько-правового змісту: *«філософсько-правові міжнародно-конституційні принципи»*.

На нашу думку, слід також відмовитися і від такого поняття як «міжгалузеві принципи». По-перше, на сьогоднішній день прийнятного його визначення в наукових роботах не виявлено. По-друге, практично сформулювати їх перелік неможливо, так як міжгалузеві комплекси (не тільки права, а й законодавства) повинні базуватися на багатоманітних предметних, тематичних і цільових ознаках юридично різноманітного правового матеріалу¹⁶. Тому спроба окремих вчених навести їх перелік звелася лише до сфери судоустрою, судочинства і правового стану осіб, які беруть участь у процесі¹⁷.

Ми вважаємо, що в реальному правовому полі України існує поняття не «міжгалузеві комплекси права», а «міжгалузеві комплекси законодавства». В зв'язку з цим, ми схильні обмежитись вживанням поняття *«комплексні принципи законодавства»*.

З урахуванням вищезазначеного, в якості постановочного питання, ми пропонуємо таку *систему принципів правового поля (правової системи) України: філософсько-правові міжнародно-конституційні принципи; комплексні принципи законодавства; галузеві принципи права; принципи міжгалузевих інститутів*.

IV. Таким чином, принципи кримінального законодавства і принципи кримінального права за своїм змістом є різними самостійними поняттями. Якщо принципи кримінального (комплексного) законодавства базуються на багатоманітних предметних, тематичних і цільових ознаках різноманітного правового матеріалу, то принципи кримінального (галузевого) права можуть базуватися лише на предметних ознаках. Тобто принципи кримінального (комплексного) законодавства за своїм характером є більш загальними по відношенню до принципів кримінального (галузевого) права. Тому саме в принципах кримінального (комплексного) законодавства повинні відобразитися суттєві положення законодавчого і правозастосовного кримінально-правового регулювання суспільних відносин та формуватися правосвідомість особи. Зрозуміло, що принципи кримінального (комплексного) законодавства в свою чергу обумовлені філософсько-правовими міжнародно-конституційними принципами.

V. Оскільки класифікація запропонованої нами системи принципів права України не є предметом нашого дослідження, та враховуючи, що ця проблема потребує самостійного розгляду, що неможливо зробити в рамках даної статті, на завершення ми обмежимося спробою дати визначення поняттям «принципи

кримінального законодавства» та «принципи кримінального права».

Принципи кримінального законодавства – це обумовлена філософським світоглядом система загальних, вихідних і керівних ідей, на яких базуються суттєві положення в сфері правотворчого і правозастосовного кримінально-правового регулювання суспільних відносин та формується загальна і професійна правосвідомість.

Принципи кримінального права – це обумовлені принципами кримінального законодавства найбільш загальні, закріплені законом положення, які визначають структуру, зміст і методи кримінального права.

1. *Гришук В.К.* Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права: Навч. посіб. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – С.88. 2. *Алексеев С.С.* Общая теория социалистического права. Вып. 1. – Свердловск. – 1961. – С. 152; *Денисов А.И.* XXIV съезд КПСС и вопросы государства и права. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 95. 3. *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація.* – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 15; *Гацелюк В.А., Кучер Ю.А.* Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы. – Луганск: РИО ЛАВД, 2003. – С. 64-65. 4. *Якуб М.Л.* О понятии принципов уголовного права и уголовного процесса // Правоведение. – 1976. – № 1. – С. 59; *Мальцев В.В.* Задачи уголовного права // Правоведение. – 1999. – № 4. – С. 299. 5. *Гацелюк В.А.* Цит. праця. – С. 63. 6. *Сидоренко М.* Чому і як необхідно підвищувати професійність підготовки юристів // Юридична Україна. – 2009. – № 2. – С. 12. 7. *Керимов Д.А.* Общая теория государства и права: предмет, структура, функции. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 33-34. 8. *Сидоренко М.И.* Теория держави і права (курс лекцій): Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Університет «Україна», 2006. – С. 97-102. 9. *Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація.* – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 15. 10. *Алексеев С.С.* Теория права. – М.: Изд. БЕК, 1994. – С. 107-108; *Теория держави і права: Академічний курс: Підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М. Онищенко.* – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 11. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.* – К.: Каннон, А.С.К., 2001. – С. 976. 12. *Гацелюк В.А., Кучер Ю.А.* Цит. праця. – С. 64-65. 13. *Алексеев С.С.* Общая теория социалистического права. Вып. 1. – С. 152; *Денисов А.И.* Цит. работа. – С. 95. 14. *Коржанський М.* Про принципи уголовного права України // Право України. – 1995. – № 11. – С. 69. 15. *Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина.* – Х.: Право, 2002. – С. 194. 16. *Алексеев С.С.* Цит. работа – С. 109. 17. *Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина.* – С. 199.